

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1984. Bukarest, 1984. Kriterion K. 338 l. -- Kántor Lajos: Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930). Bukarest, 1984. Kriterion K. 175 l. -- Mikó Imre–Kicsi Antal–Horváth Sz. István: Balázs Ferenc. Bukarest, 1983. Kriterion K. 286 l. -- Kós Károly képekönv. Szerk. Sas Péter. Bp. 1985. Műszák K. 168 l. -- Szabó T. Attila: Tallózás a múltban. Válogatott tanulmányok, cikkek. 6. kötet. Bukarest, 1985. Kriterion K. 583 l. -- Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. Bukarest, 1983. Kriterion K. 315 l. -- Földes László: Elvek és viták. Bukarest, 1983. Kriterion K. 694 l. -- Sütő András: Az Idő markában. Esszék, naplójegyzetek. Bp. 1984. Szépirodalmi Kk. 439 l. -- Fábian Ernő: A példaadás erkölce. Bukarest, 1984. Kriterion K. 273 l. -- Huszár Sándor: Honnan tovább. Barangolások elődök írói világában. Bukarest, 1984. Kriterion K. 249 l. -- Borcsa János: Megtartó formák. Kísérletek. Bukarest, 1984. Kriterion K. 150 l. -- Záhony Éva: Romániai magyar szépirodalom a két világháború között. 1919–1944. Bibliográfia. 1–2. köt. Bp. 1984. Országos Széchényi Könyvtár. 752 l.

A hetvenes években indult meg az a kutatómunka, amelynek keretében az erdélyi magyar irodalmi kultúra a maga közvetlen hagyományainak, történeti közelmúltjának teljesebb feltárását indította meg, s tekintettel arra, hogy az erdélyi magyar kisebbség művelődésének és közéleti törekvéseinek a kényszerítő történelmi körülmények következtében mindig az irodalmi élet volt a gyűjtőmedencéje, ez a kutatómunka a nemzetiségi önismeret teljesebb kibontakozását is lehetővé teszi. Korábban, még a hatvanas években, elsősorban a szocialista, illetve munkásmozgalmi kulturális hagyományok állottak ennek a múlt iránt megnyilvánuló érdeklődésnek a fókuszában, később egészültek ki a kutatások az Erdélyi Helikon körül gyülekező irodalom dokumentumainak feltárásával, nagy értékeinek szellemi birtokbavételével, és csak az utóbbi években terjedt ki a kutatók érdeklődése a népi mozgalom eszméit és célkitűzéseit követő „második” erdélyi nemzedék, az Erdélyi Fiatalok, illetve a Termés körül gyülekező ifracsportosulás eszmetörténeti fejlődésének és irodalmi munkásságának tanulmányozására. Ennek a munkának máris vannak eredményei – az Erdélyi Fiatalok tevékenységének eszme- és irodalomtörténeti értékelésével kapcsolatban László Dezső és Mikó Imre emlékirat formá-

ban megírt tanulmányaira, Gáll Ernő, Balázs Sándor, Cseke Péter és Szávai Géza értékelő elemzéseire, a Termés körül gyülekező fiatal írómozgalom történetének feldolgozásával kapcsolatban Kiss Jenő emlékeztéseire, Kántor Lajos és Cseke Péter résztanulmányaira gondoltok – az összefoglaló feldolgozások azonban még váratnak magukra, s főként késlekedik a dokumentumok összegyűjtése, noha ennek, tekintettel a közvetlen tanúk erősen fogyatkozó számára, már igencsak itt volna az ideje.

A Szabó Zoltán (és hadd áruljak el egy „titkos” filológiai adalékot: az időközben Magyarországra települt, vagyis Romániában „non-person”-ná lett s így a címlapon sem szereplő Láng Gusztáv) szerkesztésében megjelent *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1984* című kötet, a hasonló című kötet sorozat második darabja, több értékes tanulmánnyal is bővíti az erdélyi magyar népi irányzat múltjával foglalkozó kutatások eddigi eredményeit. Cseke Péter, akinek tudomásom szerint egy nagyobb Horváth István munkásságával foglalkozó monográfiája van készülöben, *A népiség elve az Erdélyi Helikonban* címmel közölt nagyobb tanulmányt, s ebben nem csekély elméleti érdeklődéssel és eredménnyel ad képet a különben polgári liberális és humanista eszményeket követő kiváló kolozsvári folyóirat és

a népi mozgalmak, népi törekvések kapcsolatáról. Elgondolkodtat ez a tanulmány, minthogy a kutatások mindeddig elsősorban a helikoni írócsoport liberalizmusát és „nyugatoságát” hangsúlyozták, s nem vizsgálták kellő módon azt, hogy a kialakuló népi ideológiának és irodalomnak milyen erős pozíciói voltak az Erdélyi Helikonon belül. A kolozsvári kutató most joggal hivatkozik a „Tizenegyek”, azaz a *Versék, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól* című 1923-ban Kolozsvárt megjelent antológia szerzőinek – a többi között Tamási Áron, Kacsó Sándor, Kemény János, Balázs Ferenc, Maksay Albert és Jancsó Béla – korai tevékenységére, a Benedek Elek körül gyülekező székely írócsoport – Szentimrei Jenő, Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor – népi öntudatára, az 1929 és 1930 fordulóján a „Vallani és vállalni” jelszó jegyében lezajlott vita törekvéseire, az Erdélyi Helikon érdeklődésére a népi mozgalom és irodalom iránt, illetve arra, hogy a népi mozgalom eszméinek vonzásában fellépő „második” erdélyi nemzedék – Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Szabédi László, Böződi György, Asztalos István – milyen nagy szerepet töltött be a harmincas években a Helikon munkájában – mindez arra utal, hogy a kolozsvári folyóirat nemcsak érdeklődött a népi törekvések iránt, hanem részben magáénak is tudta vállalni ezeket a törekvéseket. Úgy gondolom, hogy az erdélyi magyar népi mozgalom eredményeinek irodalomtörténeti számontartásában – Gáll Ernő *Tamási Áron és az erdélyi népi irányzat*, című, a bukaresti Hét 1983-as évfolyamában megjelent cikksorozata mellett – Cseke Péternek ez a jelen dolgozata érte el a legmeggyőzőbb, filológiai is igen gazdagon alátámasztott eredményeket.

Ugyanebben a tanulmánykötetben olvasható Kántor Lajos *Szabédi László – és az írástudók felelőssége* című írása, amely némiképp a tragikus sorsú erdélyi költőről kialakult közkeletű képpel száll szembe, midőn számos dokumentum értékű korabeli újságközlemény és magánlevél felhasználásával elemzi Szabédi 1945 utáni pályafordulatát, s rámutat arra, hogy a költőt, aki éppen ekkoriban kötelezte el magát a kommunista mozgalomnak, s rendkívül áldozatosan szolgálta ennek a mozgalomnak a törekvéseit, milyen bizalmatlan légkör övezte, s az irodalomirányítás részéről (több alkalommal is) milyen kíméletlenséggel találkozott. Szabédi korábban a népi gondolat híve volt, a „harmadik út” ideológiáját képviselte, a felszabadulás után azonban igen gyorsan felismerte a történelem megváltozott logikáját, s valami ön-

kínzó könyörtelenséggel vonta le ennek a logikának a végső következményeit. Ennek ellenére sem találta meg abban a körben, amelyhez csatlakozott, igazi szellemi otthonát, Gaál Gábor folyóirata, az Utunk 1949 augusztusában igaztalanul megtámadta, s a szektáriánus művelődéspolitikai, jóllehet elvárta tőle az áldozatos szolgálatot, rendszerint éppen politikai és költői önértékében sértette meg. Ezek a súlyos sérülések és megaláztatások valójában a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megszüntetését követő 1959-es öngyilkosságát készítették elő.

Cseke Péter és Kántor Lajos tanulmányai mellett több más értékes írásmű is található a gyűjteményben: így Molnár Judit Kazinczy Ferencről, Végh Béla Bajza kritikáiról, Kozma Dezső Arany János hagyományértelmezéséről, J. Nagy Mária Vajda János költői stílusáról, Galamb Katalin Ambrus Zoltán szecessziós prózájáról, Máriás József Németh László nagybányai kapcsolatairól, Kereskényi Sándor Németh A *minőség forradalma* című művéről és Lázok János Sütő András drámáiról írott dolgozata. Külön kiemelését kíván Gaál György *Pozitívizmus és szellemtörténet Kristóf György munkásságában* című tanulmánya, amely az erdélyi magyar irodalomtörténet-írás egy igen tevékeny alkotó egyéniségének elfeledett arcát világítja meg. Már az imént felsorakoztatott nevek is mutatják, hogy az irodalomtudományi és stilisztikai tanulmánygyűjtemény nemcsak az erdélyi magyar tudományosság jelenlegi törekvéseit reprezentálja, hanem a szakmai utánpótlás helyzetéről a fiatal tudós nemzedék érdeklődéséről is képet ad.

Az Erdélyi Helikon és a népi törekvések kapcsolatáról írott tanulmány már említette a „vallani és vállalni” jelszó jegyében kibontakozott vitát, amely valóban a romániai magyar irodalom két világháború közötti történetének egyik legfontosabb, mondhatnám így is: irodalomtörténeti fordulatot hozó esemény volt. Erről a vitáról már korábban is született irodalomtörténeti feldolgozás, Tóth Sándor „*Vallani és vállalni*”, avagy *vita az írók gyávaságáról* című, a Korunk 1971-es évfolyamában megjelent tanulmányára gondolok. Egy évtizeddel később Kántor Lajosnak az Utunkban közölt cikksorozata jelentett be perújrafelvételt a nevezetes írói polémia ügyében, s ennek a cikksorozatnak a kiegészítése és átdolgozása nyomán jött létre Kántor *Vallani és vállalni* című könyvtanulmánya, amely nemcsak az 1929–1930-as eszmecsere fordulatokban is bővelkedő krónikáját írja meg, hanem bemutatja a vita előzményeit és következményeit is. Maga a vita voltaképpen a

kisebbségi irodalom tennivalói körül zajlott, arról tudniillik, hogy az a transzilvanista eszmét képviselő történeti regényirodalom, amely az erdélyi magyar irodalom „hőskorában”, a nemzetiségi öntudat kialakítása érdekében született meg, vajon továbbra is alkalmas-e arra, hogy ellássa ennek a közösségi tudatnak a gondozásával egvűttjáró szellemi feladatokat. Mint Kántor Lajos – Mózes Huba és Ritoók János kutatásai alapján – nyomatékosan megállapítja, a múltba forduló érdeklődést megkérdőjelező eszmecsere az Erdélyi Helikon szerkesztője, Kuncz Aladár sugalmazta, és Berde Mária *Vallani és vállalni* című írása nyitotta meg. Berde a történelmi regénydivatot bírálta, és a kisebbségi élet valóságos kérdéseinek megválaszolását sürgette: „Jobb volna – írta – őszintén, elevenen mutatni be a má, minden fogyatékoságaival. (...) Kiállani a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé – *vallani és vállalni* –, ahhoz emeltebb homlok, több mindenre való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell író és kiadó részéről egyaránt.” E vitacikk, amely valóban a nagy áldozatok árán kialakuló nemzetiségi irodalom addigi legfontosabbnak tekintett eszményeit bírálta, igen széles körű polemikát kavart: az erdélyi magyar irodalmi életnek szinte valamennyi irányzata nevében véleményt nyilvánított valaki. Tabéry Géza a helikonisták, Kacsó Sándor a népi radikálisok, Szántó György a városi demokraták, Franyó Zoltán a Helikonnal szemben álló temesvári szellemi élet, Gaál Gábor a Korunk körül gyülekező marxista értelmiség véleményének adott hangot. Kántor Lajos leginkább Tamási Áron hozzászólásával, az Erdélyi Helikonban megjelent *Így van* című vallomások esszé mondanivalójával ért egyet. Tamási maga is osztotta Berde Mária erős kritikáját, s a helikoni regényirodalom bírálata során igen határozottan követelte a társadalmi érdeklődésű irodalom térhez juttatását.

A vita azt igazolta, hogy az Erdélyi Helikon és különösen az Erdélyi Szépművéses Céh óvatoskodó irodalompolitikája nem találkozott a helikoni írók többségének jóváhagyásával, a harmincas évek elején bekövetkezett irodalmi fordulat azonban tanúsította azt is, hogy a helikoni irodalomnak még igen nagyok voltak a tartaléka és lehetőségei. Kántor Lajos számot vet ugyanis a „vallani és vállalni”-vita következményeivel, azzal tudniillik, hogy a történelmi regények iránti érdeklődést csakhamar felváltotta a társadalmi és nemzetiségi valóság ábrázolására törekvő írói figyelem, s ennek az új tájékozódásnak olyan korszakos eredményei voltak,

mint Tamási Áron *Czímeresek* című politikai regénye, majd az *Ábel* három kötete, Kacsó Sándor *Vakvágányon* című műve, Kuncz Aladár *Fekete kolostora* vagy éppen Bánffy Miklós *Erdélyi történet* című hatalmas regénytrilógiája. Az 1929–1930-as vita irodalomtörténeti jelentőségét végül is igen hitelesen fejezi ki Kántor Lajosnak az irodalomtörténeti dokumentumok feltárásában és ezeknek a dokumentumoknak az elemzésében egyaránt eredményes könyve, midőn zárósoraiban a következőket állapítja meg: „A *Vallani és vállalni* vitája nyomán tehát egyrészt a közösségi gondok vállalásában, másrészt – a divatos (romantikus és naturalista) történelmi regény meghaladásával – a regényműfajon belüli változatok széles skálájának, stílisis lehetőségeinek kidolgozásában a romániai magyar írók bizonyították bátorságukat. A kollektív publicisztikai önbírálat tisztító és ösztönző hatása a legtöbbet: új, maradandó etikai és esztétikai értékeket hozott, kiemelve a romániai magyar prózát korábbi provincializmusából.”

Az erdélyi magyar népi mozgalom és irodalom kiváló egyénisége volt a korán elhunyt Balázs Ferenc, akinek útja ugyancsak a „Tizenegyek” nevezetű antológiájától vezetett angol, majd amerikai egyetemekig, végül a Torda melletti Mészkö unitárius templomáig, ahol nemcsak egyházának, hanem népének is apostolaként dolgozott. Darvas József nevezte el őt a Kis Újság 1940-es évfolyamában „Erdély második Apáczai Cseréjé”-nek, s nem is indokolatlanul, minthogy a mészköi lelkész sorsa, amelyet maga választott, igen emlékeztet a Nyugat-Európában páratlan műveltséget szerző és tehetségét az erdélyi művelődésnek áldozó gyulafehérvári tanár és bölcselő szomorú sorsára. Ennek a huszadik századbeli erdélyi apostolnak az életét mutatja be Mikó Imre, Kicsi Antal és Horváth Sz. István *Balázs Ferenc* című monográfiája, amelynek mint írói vállalkozásnak ugyancsak nem mindennapi sors jutott. Az életrajzt Mikó Imre, Balázs Ferenc régi barátja és munkatársa kezdte írni, az ő váratlan távozása után Kicsi Antal, aki korábban Kovács Józsefről, illetve Tompa Lászlóról írt életrajzi monográfiát, folytatta, majd az ő halála után Horváth Sz. István fejezte be. Mikó Imre szellemisége ennek ellenére mindvégig jelen van a könyvben, nemcsak az általa összegyűjtött igen tekintélyes dokumentumanyag – levelek, kéziratok, személyes jellegű feljegyzések – révén, hanem a Balázs Ferenc iránt tanúsított értő szeretetben is.

A mészköi lelkész élete és munkássága összeforrott az erdélyi magyar népi mozgalom történetével: ő is azok közé a fiatalok közé tartozott, akik már a húszas évek elején Ady, Móricz és kivált Szabó Dezső szellemi vonzásában tekintették át a kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság helyzetét, és vetettek számot megmaradásának, felemelkedésének nagy kérdéseivel. Társaival – Tamási Áronnal, Kacsó Sándorral, Maksay Alberttel, Szent-Iványi Sándorral, Jancsó Bélával és másokkal – közösen alakították ki azt a meggyőződést, hogy az erdélyi magyarság politikai és szellemi életét a népi rétegekre és hagyományokra, elsősorban az összefüggő nagy területen élő és az önkormányzat igen jelentős történelmi tradícióit őrző székelysége kell építeni. A monográfia pontos képet ad ennek a gondolkodásnak a kialakulásáról és eredményeiről, elsőként az 1922 januárjában megindult s az irodalomtörténet-írás által számon sem tartott, sajnos, rövid életű Előre című félhavi folyóiratról, amely az Erdélyi Fialatok mozgalmának korai előtörténetéhez tartozik, aztán a „Tizenegyek” már többször említett antológiájáról, amelynek programadó tanulmányai (*Erdélyi magyar irodalom, Székely mitológia*) éppen Balázs Ferenc nevéhez fűződnek, végül az Erdélyi Fialatok című főiskolás folyóirat körül gyülekező mozgalom kialakulásáról és munkájáról – ennek a folyóiratnak Balázs Ferenc is a főmunkatársai közé tartozott. Kevesen figyeltek fel arra, hogy az erdélyi magyar népi mozgalom képviselői nemcsak a népi-paraszti hagyományoknak, hanem az élő világkultúrának is ismerői és elkötelezett hívei voltak: az Amerikát megismerő Tamási Áron és Maksay Albert, az angolszász civilizációban jártas Kemény János, a francia kultúrával felvértezett Jancsó Béla és Jancsó Elemér mellett talán leginkább Balázs Ferenc, aki mint ösztöndíjas teológus két esztendőt Oxfordban, ugyancsak két esztendőt a kaliforniai Berkeley-ben töltött, majd Japán, Kína, India, Irak, Palesztína és Törökország érintésével tért haza – erről az útiról számolt be *Bejárom a kerek világot* című érdekes útirajzában. Ötesztendős külföldi tartózkodása idején nemcsak teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, hanem kapcsolatosokat épített ki a különféle fiatal liberális, szocialista és békemozgalmakkal, sőt Berkeley-ben, illetve az indiai Bombay-ben egy-egy angol nyelvű könyve is megjelent. Hazatérve azután amerikai feleségével együtt Mészkon, egy kis aranyosszéki faluban rendezkedett be, népfőiskolát szervezett, s létrehozta az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezetet, amely az elha-

gyatott falvak gazdasági és kulturális életének fellendítését tűzte ki maga elé. Erről a sokrétű, áldozatos munkáról számolt be *A rög alatt* című önéletrajzi és szociográfiai motívumokat vegyítő munkájában, illetve *Zöld árvíz* című regényében. A Mikó Imre–Kicsi Antal–Horváth Sz. István-féle monográfia ezt a tevékeny és áldozatos életet mutatja be, kár, hogy Balázs Ferenc írói műveinek elemzése csupán vázlatos, és regényének ismertetése egyáltalán nem tér ki a könyv poétikai karakterének vagy irodalomtörténeti elhelyezkedésének vizsgálatára: Balázs Ferencnek, az írónak a bemutatása ilyen módon még a jövő feladata.

Kétségtelen az elmúlt évek egyik legszebb könyve a *Kós Károly képeskönyv*, amely az erdélyi magyar szellemi élet – politikai mozgalmak, irodalom, művészet, közművelődés – kiváló és népszerű nagy egyéniségének hosszú és tevékeny életét mutatja be a képi dokumentumok: fényképek, grafikák, építészeti tervek tükrében. Kós Károly maga is a népi tájékozódást képviselte, a húszas években, Szentimrei Jenővel, Tamási Áronnal, Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal és a fiatal Nyíró Józseffel együtt a „népi radikalizmus” nagy hatású képviselője volt, s elkötelezettségéhez mindig hű maradt. A képeskönyvbe gyűjtött templom-, múzeum- és lakástervek, illetve fotográfiák, a régi erdélyi építészet vagy a népi élet emlékeit megőrkítő grafikák is kellően tanúsítják érdeklődését és ragaszkodását a népi kultúra és hagyományok iránt. Ezt a következetes népiséget ugyancsak európai tájékozódás, az angol „preraffaelita” mozgalom: Ruskin és Morris, illetve a modern finn nemzeti művészet: Akseli Gallen-Kallela hatása egészítette ki. A Sas Péter által összeállított szép kötet s a képeket kiegészítő – Tordai Zádor tanulmányaiból választott – magyarázószöveg ezt a hagyományok és a modernség, az erdélyiség és az európaiság értékeit egyaránt összefogó és felhasználó példamutató nagy író és művészt állítják elénk. Csak melleleg kell megjegyeznem, hogy az örömdetesen gyarapodó Kós Károly-irodalmat most már Kós néhány emlékezetes műve, például *A régi Kalotaszeg* (1912), az *Erdély kövei* (1923) s mindenekelőtt az *Erdély – kultúrtörténeti vázlat* (1929) című kötetek hasonmás kiadásának kellene követnie.

A romániai magyar irodalomszemlélet és tudományosság gazdag tárházai azok az egyéni tanulmány- és esszégyűjtemények, amelyek időről időre képet adnak egy-egy tudós vagy íróegyeniség szaktudományos, illetve irodalomkritikai munkásságáról. A közelmúltban

közre adott hasonló gyűjtemények közül első helyen a nyolcvan esztendőös kolozsvári nyelv-tudós, Szabó T. Attila *Tallózás a múltban* című kötetét kell említenünk, amely a kiváló tudós gyűjteményes munkáinak hatodik köteteként jelent meg. Az új kötetben olvasható *A tudomány az erdélyi életben* című 1939-ben készült tanulmánya, ebben mintegy tudományos munkásságának elméleti alapvetését adja, továbbá az erdélyi magyar tudomány fontos feladatait fogalmazza meg: „Teljes mértékben tudatában kell lennünk annak, hogy a történeti és a jelenkori erdélyi élet vizsgálata milyen hatalmas munkát jelent. Különösen akkor tűnik ez ki, hogyha közelebről is szemügyre vesszük a kérdések tömegét. (...) Mit szóljunk akkor, ha a népiség- és társadalomtörténetnek szinte teljesen töretlen talajára esik tekintetünk? Az erdélyi népiségképben beálló lassú vagy hirtelen változások okainak keresése, a társadalmi csoportok helyzetének különböző korbéli állapota, a régi gazdasági és jogviszonyok közelebbi megismerése, a helytörténet művelése még annyi más kérdés- és feladatcsoport vizsgálata, sőt sokszor még csak a feladatok és teendők megállapítása is mindmáig késik. (...) Ezeknek a kérdéseknek előtérbe kerülése által különös jelentőséget nyernek az erdélyi múzeumi gyűjtemények, a történelemnek ezek a megbecsülhetetlen, de mindmáig ki nem aknázott forrásai. E források felkutatása, kiaknázása és a gyűjtött anyag feldolgozása rendjén a megbízható történeti anyagnak nagyobb összefüggésekbe való beállítása, a népiség-, gazdaság-, társadalom- és helytörténet látásmódjának és feldolgozó módszereinek alkalmazása az ilyen munka eredményeit az országos történetírás számára is hasznosíthatóvá tennék.” Szabó T. Attila maga is ezeknek a tennivalóknak az elvégzésében vállalt szerepet, és a maga nyelvészeti kutatómunkájánál jóval szélesebb körben foglalkozott az erdélyi magyar művelődés- és helytörténet, néprajz és irodalomtörténet kutatási feladataival.

A nyelvész munkája erősen a nyelvi valóság-hoz kötött, Szabó T. Attila sem merész elméletekkel, hanem adatokban és biztos következtésekben gazdag tudományos művekkel alapozta meg tekintélyét. A filológiai munka alaposságát tanúsítják új könyvének tanulmányai is, például az erdélyi magyar nyelv műveléséről közölt írások, az erdélyi levéltárakban fellelt történeti vagy művelődéstörténeti emlékekről szóló beszámolók vagy a tudós mesterek, személyes jóbarátok, közöttük Csűrű Bálint és Kelemen Lajos emlékét méltató esszék. Több elvi

jelentőségű tanulmány is olvasható a kötetben: az imént idézett tudományos alapvetés mellett például *A személynevek helyneveinkben* című összefoglalás, az erdélyi magyar helynévkutatás egyik fontos eredménye és dokumentuma vagy *Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai* című tanulmány, amely ugyancsak egy szépen fejlődő szaktudományos ágazat tevékenységét alapozta meg. A kolozsvári tudós gyűjtő- és kutatómunkája sohasem igazodik csupán a tudomány érdekeihez, tevékeny élete során nemcsak tudományos feladatok vezérik, nagy emberi és erkölcsi célok is: népének történelmi tudatát, nemzeti identitását, szülőföldjén érzett otthonosságát akarja erősíteni. Az erdélyi magyar tudomány küldetéséről írott, mondhatni így is: programadó írásában egyrészt a társadalomtudományok igazságkereső hivatásáról, másrészt közösségi felelősségéről beszélt: „A tudományosságnak a legfokozottabb mértékben szigorúan igazságkeresőnek és a közösség céljaira nézőnek kell lennie. Az igazságkeresés a tudományos munka eszményi, a közösségi jelleg annak gyakorlati, ha úgy tetszik, hasznossági oldalát domborítja ki. Az előbb felállított két véglet ilyen egyesítése korántsem jelent elvtelen tengést-lengést, céltalanságot, még kevésbé megalkuvást, csak azt akarja kidomborítani, hogy az erdélyi magyar tudományos munkásnak mindig az igazság érdek nélküli keresését kell célul kitűznie, de ugyanakkor a nyert eredményt a közösség életére kell vonatkoztatnia és annak szolgálatába kell állítania.” Ennek a tudományos igazságkeresésnek, egyszerűsmind szolgálatnak a magasrendű erkölcsi ereje hatja át Szabó T. Attila sok évtizedes munkásságát, az általa papírra vetett sokezer oldalt, azokat a nemcsak nyelvészek számára olvasnivalót kínáló műveket, amelyek ma már nem pusztán az erdélyi, hanem az egész magyar tudományosságnak egyik legszebb és leghatalmasabb e századi monumentumát alkotják.

Az erdélyi magyar tudományosság szerteágazó tennivalóit végzi az ugyancsak nyolcvan- esztendőös Vita Zsigmond, aki szinte egész életét az erdélyi magyar művelődéstörténet feltárásának s ezen belül is a nagyenyedi Bethlen Kollégium múltjának szentelte. Kolozsvári és franciaországi egyetemi évek után lett tudós gimnáziumi tanár, majd kollégiumi könyvtáros Nyenyeden, s már korai műveiben, *A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVIII. és XVIII. században*, illetve *A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reformkorszak kezdetén* című tanulmányaiban a neve-

zetes kollégium historikusának feladatát vállalta. Nem volt sima a pályafutása, hiszen az enyedi kollégium mindig a történelem viharfelhői alatt, nemegyszer tűzvészei közepette végzte az erdélyi magyar ifjúság nevelésében és felkészítésében a maga nemzeti és kulturális tevékenységét, a fejedelmi múltú enyedi iskolához azonban mindig hű maradt, s mindig új meg új adalékokkal bővítette azt a képet, amelyet Erdélynek erről a nagymúltú városáról ismerünk, de talán pontosabb, ha így fogalmazok: ismernünk kellene. Főként nagyenyedi vonatkozású tanulmányait és kisebb cikkeket gyűjtötte össze 1968-as *Tudománnyal és cselekedettel* című kötetében s most *Művelődés és népszolgálat* című könyvében is. Vita Zsigmond a kollégiumi könyvtárnak nemcsak őre volt, hanem legszorgalmasabb bűvára is, írásai rendre az enyedi s szélesebb körben a régi erdélyi művelődés emlékeit világítják meg, így rekonstruálja Bethlen Gábor elpusztult könyvtárának álmományát, állapítja meg a XVII–XIX. századi enyedi diákkönyvtárosok kilétét, ad képet a kollégium XVIII. századi építkezéseiről, rajzolja meg a XIX. század eleji „kantianus professzor”: Kőteles Sámuel arcképét, vagy éppen idézi fel Járai István tudós egyéniségét: ő volt a kollégium igazgatója a kisebbségi élet első másfél évtizedében. Írásaiban a XVII. századtól a XX. századig, Gyulafehérvártól Kolozsvárig járja be az erdélyi magyar művelődés változatos tájait, s minden megállapítását, minden felfedezését gazdag levéltári anyaggal támasztja meg. Ám a filológiai munkán, az adatok és adalékok meggyőző bőségén is minduntalan átút a tudós személyes vonzalma, elkötelezettsége a választott város iránt. Érdemes felidézni Mikó Imre 1969-ben lejegyzett szavait: „Vita Zsigmond Enyed történelmének jobbik részét, a régi Anniát élesztgeti, amelyre nosztalgiával gondolt vissza Csoma Sándor Dardzsilingből, s ahonnan Szász Károly Dél-Afrika gyarmati viszonyait vizsgálta. Kis Göttinga és Heidelberg volt akkor minden hazai városka, amelyben egy-egy ősi kollégium (...) értelmiségieket nevelt országnak-világnak. Múltjukat bemutatni (...) tudományos cselekvést igényel. Lámpással kell keresni az erre alkalmas szakembereket. Vita Zsigmond majdnem fél évszázada csendesen és öntevékenyen végzi ezt a munkát Enyeden. Jó volna, ha minden Enyed-méretű városunknak volna egy Vita Zsigmondja!”

Fájdalmasan korán lezárult írói életművet tár fel Földes László *Elvek és viták* című gyűjteményes tanulmánykötete, amelynek sajtó alá rendezését az író barátai: Láng Gusztáv és Tóth

Sándor végezték, az igen hasznos könyvészeti függelékkel pedig Gáspár Sándor állította össze. Földes László mint Gaál Gábor tanársegédette meg első tudósi és irodalomkritikusi lépéseit, majd a kolozsvári képző- és zeneművészeti főiskolán tanított esztétikát, s emellett a nemzetiségi könyvkiadásban is irányító szerepet töltött be. 1956-tól 1958-ig az Útunk főszerkesztője volt, s ebben a tisztségében arra törekedett, hogy az erdélyi irodalom közvetlen hagyományait, a két világháború közötti korszak irodalmát újra bekapcsolja a szellemi élet vérkeringésébe. 1958-ban súlyos politikai támadás érte, elmozdították állásából, eltiltották a publikálástól, s csak 1964-ben térhetett vissza az irodalmi életbe. Városi szellem volt, aki mindig azon fáradozott, hogy az erdélyi magyar irodalom ne zárkózzék önmagába s elkerülje a provincializmus veszélyét. Egyetemes igényeket követve a modern világirodalom mércéjével mérte a nemzetiségi irodalmi kultúra eredményeit, ahogy a kötet bevezetőjét író Láng Gusztáv megállapítja: „A nemzetiségi létet az emberi létezés egyik specifikus, de a »nembelitő« el nem választható változatának tekintve, kritikusként azokra az alkotásokra volt elsősorban fogékony, amelyekben a nemzetiségi értelemben sajátos az egyetemes emberi problematika irányába táglult; a nemzetiségi létkérdései csak összetársadalmi és összemberiségnyi kontextusban voltak számára felvethető, értelmezhető és megválaszolható. Korszerűségesszéménye ezért jelentett tiltakozást a nemzetiségi irodalom szerepét »itt és most« kérdések taglalására szűkítő szemlélet ellen.” Mindez persze nem jelenti azt, hogy Földes közönyösen nézte volna az erdélyi magyar irodalom sajátos közösségi felelősségét és szerepét, az egyetemes mérték és igény képviselője által inkább arra törekedett, hogy a nemzetiségi irodalom gondolatilag és esztétikailag európai színvonalon képviselje mondanivalóját, közösségi küldetését. Ifjúságának egy rövid dogmatikus korszakát leszámítva ezért vívott bátor és következetes harcot a szektariánus művelődéspolitiká, az irodalmi sematizmus, illetve mindenféle esztétikai megalkuvás ellen. Létay Lajos költészetének bírálatában például az idillikus szemléletmód számos művészi következményeivel vetett számot, Papp Ferenc elbeszéléseinek vizsgálata során pedig a dogmatizmus szellemi maradványainak a valóságábrázolás hatékonyságát fékező hatását mutatta ki. Irodalomkritikusként analitikus módszert követett, s az írói egyéniség, illetve világgép természetével magyarázta a művek felépítését, formai tulajdonságait. Elemező

módszeressége leginkább Szabédi László, Horváth Imre, Bajor Andor és Lászlóffy Aladár munkásságának vizsgálatában érvényesült, ezek az írásai mutatták, hogy a kitűnő irodalom-szervező és bátor nemzetiségi irodalompolitikus milyen jelentékeny tanulmányíróvá válhatott volna, ha nem jön közbe a hirtelen halál.

Általános felfogás, hogy a magyar kisebbségek jelenbeli irodalma Sütő András munkásságával szerzett magának polgárjogot az egyetemes magyar, sőt az európai irodalomban, és egy történelmi pillanatra az ő írásaiban kapott hangot igazán mindaz, amit a romániai magyarság tapasztalt és átélt, amit emlékezetében és álmaiban őriz, aminek megtartására vagy megszerzésére a legjobb törekvései irányulnak. Nemcsak népszerű lírai szociográfiájában és nagy hatású történelmi drámáiban, hanem irodalmi esszéiben, publicisztikai jegyzeteiben és útirajzaiban is: belőlük jelent meg, Ablonczy László válogató- és szerkesztőmunkájával *Az Idő markában* című nagyobb válogatás. Sütő András értekező prózája és irodalmi publicisztikája ugyanazon közösségi értékek mellett tesz hitet, mint elbeszélő vagy drámai művei, egy meghatározott emberi közösség jelene és jövője iránt érzett felelősséget, irodalmi tanulmányaiban, emlékező írásaiban vagy éppen interjúiban, amelyekben életéről, műveinek keletkezéséről és hatásáról beszél, ennek a közösségnek a történelmi gondjai és törekvései foglalkoztatják. Írókról és művészekről, a többi között Kemény Zsigmondról, Orbán Balásról, Tamási Áronról, Veres Péterrel, Asztalos Istvánról, a festő Nagy Imréről ad személyes képet vagy vesz tőlük végső búcsút, ifjúságának emlékdarabjait gyűjti egybe, távoli országokban szerzett élményeiről számol be – valójában mégis mindig az anyanyelv hányatott sorsáról, a romániai magyarság helyzetéről és tennivalóiról ad számot. Esszéinek, emlékezőseinek és útirajzainak, akár csak szépirodalmi műveinek, mozgósító szerepet ad, azt kívánja, hogy művei személyes és közösségi helytállásra neveljék olvasóit: „Az én vágyam az volt – mondja a drámáiban tetet öltő szándékáról *Varázsköreim* című vallomásos nyilatkozatában –, hogy színháztermeinket olyan sokaság vegye birtokába, amelynek nemzetiségi eszmélete a kollektív sorsviselés (és alakítási szándék) jegyében radikalizálódik. Sajátosságunk – tehát önmagunk – méltóságának immár megmeglobbanó közösségi tudatával.” Irodalmi tanulmányainak, útibeszámolóinak és önéletrajzi vallomásainak gyűjteményét is a legnevesebb „pedagógiai” szándék hatja át, azt

akarja, hogy gondolatai és eszményei közösségi felismerésekben és elhatározásokban éljenek tovább. „Varázsköreim” nyomán virtuális „nemzetpedagógiai” katedra jön létre, és erről a katedráról olyan igazságok hangzanak el, amelyekre nemcsak a romániai magyarságnak, hanem a többségi nemzetnek és az egyetemes magyar szellemiségnek is figyelnie kell(ene). Sütő András igazságai ugyanis nemcsak a „sajátosság méltóságát” képviselik, hanem magát az emberi méltóságot, és nemcsak egy nemzeti kisebbség érdekeit fejezik ki, hanem egyetemes emberi érdekeket is, minthogy a politikai méltányosság, a kölcsönös megértés, a kulturális és történelmi értékek megbecsülése olyan ésszerű és humánus normákat jelentenek, amelyeknek e drámai módon megosztott világban általánosan is érvényesülniök kellene.

A kovásznai líceumban tanító Fábrián Ernő azok közé a tudós tanárok közé tartozik, akiknek mindig is nagy szerepük volt az erdélyi magyar művelődés ápolásában és alkotó gazdagításában. Ebben a tekintetben ő is a Korunk körül gyülekező társadalomtudományos értelmiség törekvéseit képviseli: a külföldi forrásokból is merítő elméleti érdeklődést és a nemzetiségi tapasztalatok analitikus feldolgozásának igényét. Tanulmányainak gyűjteményét, *A példaadás erkölcsé* című kötetet is ez az érdeklődés, illetve igény hatja át, a tudós szerzős ívesen hivatkozik klasszikus filozófusokra, mint Francis Bacon, Sören Kierkegaard és Martin Heidegger, és modern szociológusokra, mint David Riesman, Frantz Fanon és Stanislaw Ossowski, továbbá a huszadik századi magyar gondolkodás „ideológiai” formálóira: Lukács Györgyre, Szabó Dezsőre, Németh Lászlóra és Bibó Istvánra. Tanulmányaiban sorra veszi a modern városi, illetve technikai civilizáció lehetőségeit és veszélyeit, az értelmiségi életforma huszadik századi konfliktusait, az emberi személyiség szuverén kibontakozásának jelenbeli esélyét vagy éppen az elmúlt két évtizedben oly nagy érdeklődést kiváltó „négritude” társadalombölcseleti nézeteit, de csak azért, hogy ismételten elgondolkodjon azokon a kérdéseken, amelyekkel a kisebbségi lét tapasztalatai ostromolják a modern társadalomtudományokat. Határozott választ természetesen ő sem adhat ezekre a valdító kérdésekre, egy valamit azonban határozottan tud, azt nevezetesen, hogy a kisebbségi léttel együttjáró emberi, közösségi sérelmeket az emberi egyetemesség követelményei szerint kellene orvosolni, s a kisebbségi magartatás vagy kultúra mércéje csupán a legmagasabb

humánium lehet, ahogy ő mondja: „Mindennek olyan gondolkodásmód és magatartás a feltétele, amely az egyetemesség áramkörébe fogja a partikuláris valóság megértését, és értelmet ad egyén és közösség létének.” Ezt az egyetemesség-igényt keresi az erdélyi és egyáltalán a magyar történelem vagy művelődéstörténet ma is megtartó erőt adó hagyományai-ban: Bethlen Gábornál, Apáczainál, Széchenyinél és Eötvös Józsefnél csakúgy, mint huszadik századi szellemi örökségünkben: Adynál, Szabó Dezsőnél, Németh Lászlónál és Bánffy Miklósnál.

Annak, hogy a nemzetiségi önismeretben az emberi egyetemesség igénye alkalmaztassék, más szószólói is vannak a romániai magyar irodalomban: közéjük tartozik Huszár Sándor, aki eredeti alkotó tehetségét tükröző regények és elbeszélések után 1982-ben jelentkezett *Sorsom emlékezete* című első esszékötetével, amelyet most egy második tanulmánygyűjtemény, a *Honnan tovább?* címet viselő kötet követ. Ennek a könyvnek az írásai ugyancsak a kortárs magyar esszéirodalmat gazdagítják, még-hozzá figyelemre méltó írásokkal, amelyek személyes olvasmányélmények nyomán adnak képet az erdélyi, illetve az egyetemes magyar irodalom néhány kiváló egyéniségének a munkásságáról, egyszersmind a nemzetiségi önismeret és a „kisebbségi humánium” néhány alapvető paradigmáját is megjelölik. A személyes vonatkozásokban gazdag esszéforma jó példája az *Utazás a tudatom körül* című hosszabb szellemi önéletrajz, amely a szerző nemzetiségi öntudatának kibontakozását mutatja be, érdemileg utalva arra, hogy ezt a folyamatot miként segítették és irányították az erdélyi magyar irodalom hagyományai és jelesebb művei. Az olvasónaplók személyesebb hangját használják azok az irodalmi tanulmányok is, amelyek Kuncz Aladár, Kacsó Sándor, Gaál Gábor, Balogh Edgár, Méliusz József és Nagy István munkásságának, illetve egy-egy művének elemzése nyomán határozzák meg azokat az eszményeket, szellemi, erkölcsi követelményeket, amelyekhez a nemzetiségi önismeretnek és irodalomnak igazodnia kell: ilyenek az egyetemes humánium, a cselekvő hűség és a másokat, más kultúrákat megértő tolerancia. Külön kell említeni Huszár Sándor román irodalmi vonatkozású tanulmányait, azokat az őszinte rokonszenvvel készült nagyszabású portrékat, amelyek Ioan Slavici és Liviu Rebreanu arcmását festik meg, ezekben a tanulmányokban is az „erdélyiség”, mi több, a „kelet-közép-európaiság” egy fontos paradigmája

kap hangot: az erdélyi magyar és román kultúra testvériségének, egymásrautaltságának eszméje, amely a jelen nehezebb körülményei között is megőrzendő értéket jelent.

A jelen erdélyi magyar esszé- és kritikai irodalmát a valóságos és tartós értékek kutatása, valamint felmutatása jellemzi, ezt a fontos ten-nivalót végzik a fiatal kritikusnemzedék képviselői is. Kétségtelen, hogy manapság kevesebb figyelemre méltó kritikustehetség lép fel, mint egy-másfél évtizeddel korábban, amikor az úgynevezett „Bretter-tanítványok” egész raja – a többi között Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv, Markó Béla, Tamás Gáspár Miklós, Aradi József, Egved Péter és Bréda Ferenc – hozott új tájékozódást, új kritikai gondolkodást és módszert a romániai magyar irodalomba. A kevés figyelemre méltó tehetség közé tartozik Borcsa János, akinek *Megtartó formák* című első kritikai kötete a méltán nevezetes „Forrás” könyvsorozatban látott napvilágot. A fiatal kritikus személyéről csak annyit tudok, amennyit a kötet borítóján olvasható néhány életrajzi adat elárul; eszerint 1953-ban született Kézdivásárhelyen, 1976-ban végezte el a kolozsvári egyetem magyar–orosz szakát, Kézdiszentléleken lakik és Szentkatolnán tanár. Valójában ő is a „Bretter-tanítványok” utóhadához tartozik, módszerére legalábbis a „Bretter-kör” erős filozófiai érdeklődése, nyelvkritikai szemlélete hatott, műveiben olyan gondolkodókra hivatkozott, mint Roman Jakobson, Mihail Bahtyin, George Steiner, Michel Deguy és persze Bretter György. Ő is a vizsgált művek gondolati jelentését akarja feltárni, s ezért radikálisan eltávolodik azoktól az irodalmi eszményektől és kritikai módszerektől, amelyeket a nemzetiségi irodalom korábbi korszaka képviselt, illetve alkalmazott. A képi struktúrák vagy nyelvi jelek elemzése azonban azt a célt szolgálja, hogy kiderüljön, vajon a költői szöveg mit tud elmondani az alapvető huszadik századi tapasztalatokból, adott esetben a kisebbségi létezés tapasztalataiból. Ahogy a kötet szerzője mondja: „Keressük (...) a költészetben, mint a szellemi lét autonóm szférájában, hogy – túl a sajátlagos, »tiszta« irodalmi-esztétikai kérdéseken – késztesse, kényszerít-e az életet – életünket! – érintő alapkérdések újragondolására. Arra, hogy hogyan léteünk itt és most és miért éppen így; hogy éppígy létünk milyen társadalmi és más természetű folyamatok eredménye.” Ezt az irodalomkritikai igényt váltják valóra azok az írások, melyekben Borcsa János főként a nemzetiségi irodalmak fiatalabb alkotó egyénisé-

geinek – Király László, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Markó Béla, Szócs Géza, Egved Péter, a pozsonyi Cselényi László, az újvidéki Tolnai Ottó – munkásságáról, illetve egy-egy kötetéről mond elemző bírálatot.

A romániai magyar irodalom feldolgozásának igen fontos részfeladata a bibliográfiai kutatás, amely eddig is hozott eredményeket, mind a két világháború közötti korszakban, mind a jelenben. Korábban a Kolozsváron közreadott *Erdélyi Tudományos Füzetek* című sorozat keretében jelent meg rendszeres évenkénti irodalmi repertórium György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentiny Antal majd Vita Zsigmond összeállításában, ez a füzetsorozat 1919-től 1942-ig tekintette át a romániai magyar irodalom könyvészetét. Fontos alap-kutatásokat végzett el Monoki István *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt, 1919–1940* című munkája, amelynek a könyvtermést feldolgozó első kötete ma is csak kéziratos formában található meg, és csupán a hírlapokat és folyóiratokat rögzítő második kötete jelent meg 1941-ben az OSZK kiadásában. Az újabb romániai magyar irodalomról Réthy Andornak a Kántor Lajos és Láng Gusztáv-féle irodalomtörténeti kézikönyve függelékeként megjelent *Romániai magyar irodalom (1944–1970)* című „könyvészeti adaléka”, illetve Bertha Zoltán és Görömbei András *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980* (1983) című önállóan kiadott munkája tájékoztatja az érdeklődőket. Ezekhez a bibliográfiai kézikönyvekhez csatlakozik most Záhony Éva *Romániai magyar szépirodalom a két világháború között (1919–1944)* című két kötetben közreadott könyvészeti gyűjteménye, amely céljának megfelelően a megjelölt korszakban Romániában élt és ott alkotó magyar írók szépirodalmi munkásságát dolgozza fel egyrészt önállóan megjelent könyveik, másrészt a legfontosabbnak tekintett huszonegy folyóirat, illetve napilap szépirodalmi anyaga nyomán; ezek a következők: Brassói Lapok, Ellenzék, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Helikon, Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Szemle, Genius, Haladás, Hítel, Ifjú Erdély, Kelet Népe, Keleti Újság, Korunk, Magyar Szó, Napkelet, Pásztortűz, Periszkóp, Tavasz, Termés, Vasárnap, Zord Idő. Ehhez a címlistához talán csak azt a megjegyzést fűzhetnők, hogy a Vasárnap című hetilap mellett jó lett volna találkozni az Újság című – az erdélyi népi radikalizmus híveinek fórumot adó – lap, továbbá a kolozsvári Jövő Társadalmá című, különben rövid

életű marxista szemle, a négy (magyar, román, német és francia) nyelven megjelenő Cultura című folyóirat és néhány gazdagabb szépirodalmi, illetve irodalomkritikai anyagot is közlő egyházi lap: a kolozsvári ferencesek kiadásában megjelenő Hirnök, az aradi minoriták által szerkesztett Vasárnap, valamint az unitárius Keresztény Magvető című periodikák bibliográfiai feldolgozásával is. A gyűjtemény száznegyvenkét szerző munkásságát követi nyomon Adv Mariskától Wass Albertig, a címleírások egységesen az MSZ 3424–60. sz. „Könyvtári címleírási szabályok”-ban foglaltakat követik.

A bibliográfia szerzője igen sokrétű és hasznos munkát végzett, rendkívül értékes anyagot tárt fel, s nagyban megkönnyíti a romániai magyar irodalom kutatóinak dolgát. Az elkészült könyvészet mindazonáltal tükrözi a hazai könyvtári gyűjtés, pontosabban a kizárólagos módon forrásul választott Országos Széchényi Könyvtár gyűjtőmunkájának rendkívüli hiányosságait is – erre különben Bodor Pálnak a Kortárs 1986-os évfolyamában megjelent bírálata is rámutatott. Igen lehangoló és riasztó ugyanis az, hogy nemzeti könyvtárunk folyóiratállománya éppen a romániai magyar sajtó tekintetében ilyen hézagos, s vannak folyóiratok és lapok, amelyekből szinte több a hiányzó, mint a meglévő szám. Ilyen a Brassói Lapok, az Ellenzék, a Keleti Újság, az Erdélyi Fiatalok és nemcsak a romániai magyar sajtó annak idején nyilvánvalóan nehezen beszerezhető első éveinek anyaga hiányos, hanem a későbbi évfolyamok is, ami arra utal, hogy e hiányok előidézésében a beszerzési nehézségeken kívül a későbbi csonkítások, rongálások is szerepet játszanak, például az Erdélyi Helikon 1930-as, 1934-es és főként 1940-es évfolyamának feltűnő csonkasága csak így magyarázható. Mindez arra is figyelmeztethetné a hazai könyvtárügy illetékeit, hogy az erdélyi magyar sajtó hiányainak pótlását valamiképpen meg kellene oldani, illetve a további csonkításokat mindenképpen meg kell akadályozni. Azonkívül folytatni kellene a romániai magyar irodalom bibliográfiai feldolgozását is, így halaszthatatlannak látszik, hogy – a lehetőségek szerint a Petőfi Irodalmi Múzeum „Bibliográfiai Füzetek” című sorozatában – elkészüljön az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Korunk és a Termés repertóriumá.

Pomogáts Béla